

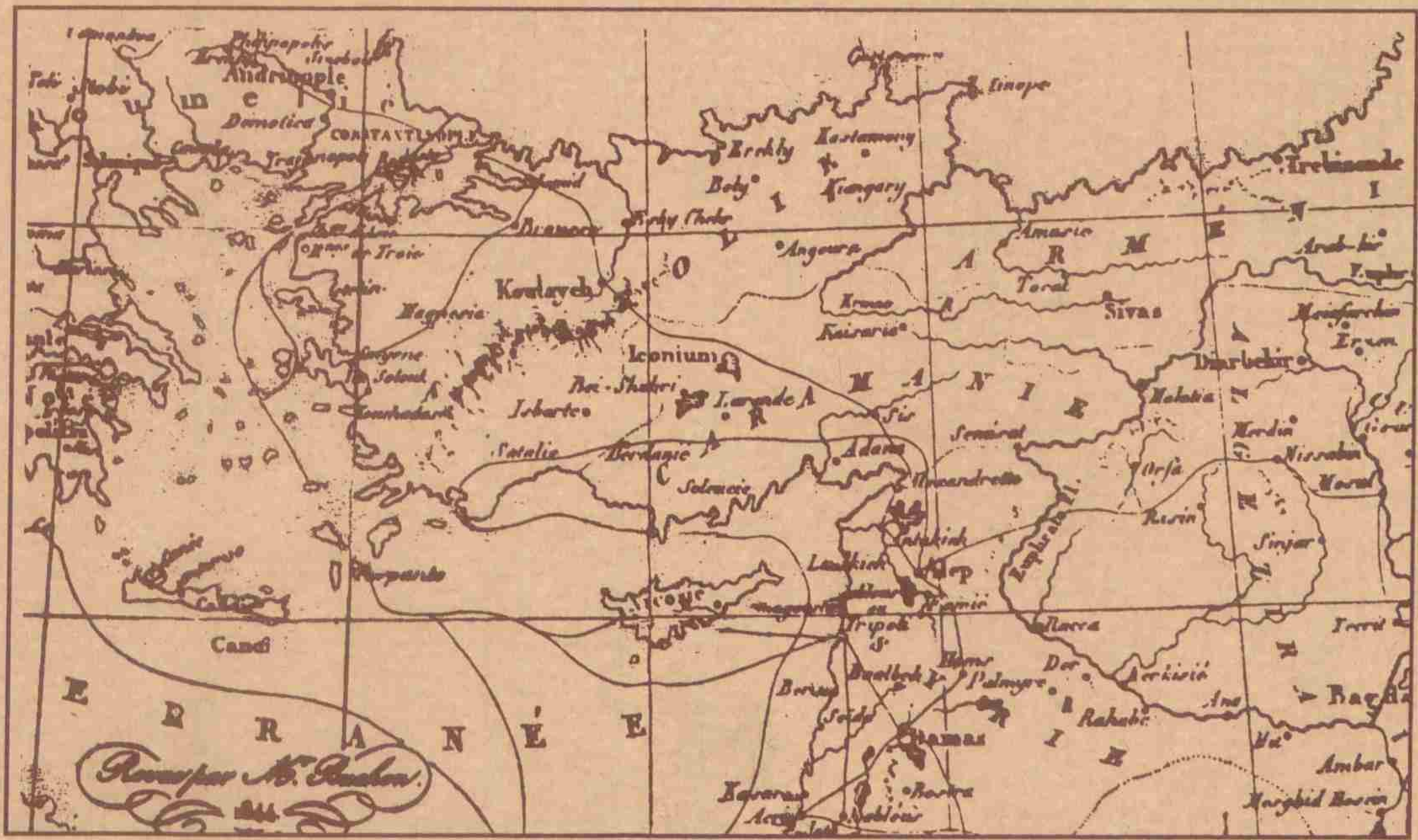
Σωφ. I

ΚΕΝΤΡΟ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΧΑΛΚΟΥΝ ΜΕΤΑΛΛΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΙΔΡΥΤΕΣ: Μέλπω και Όκτάβιος ΜΕΡΛΙΕ

ΔΕΛΤΙΟ

ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΡΧΕΙΟ ΕΛΛΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Μικρός Όδηγός Πλεύσης

Οι αρχειακές συλλογές του Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἐμπλουτίστηκαν πρόσφατα με τὰ κατάλοιπα τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου, ἀπὸ μιὰν εὐγενική χειρονομία, μιὰ δωρεά¹. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ ἐπαναπατρι-σμὸ καὶ ὄχι γιὰ συνήθη κατάθεση ὑλικοῦ σὲ ἐπιστημονικὸ ἴδρυμα, ἀνεξάρτητα ἂν ὁ συγκεκριμένος φορέας δικαιωματικὰ λειτούργησε ὡς ἀρμόδιος ἀποδέκτης.

Ἡ Παπαδημητρίου ἀνήκει στὸν ἐκτὸς συνόρων ἑλληνισμό. Γεννιέται τὸ 1906 στὴ Σμύρνη ἀπὸ σοὶ εὐπορο. Οἱ ἰσχυροὶ δεσμοὶ μεῖς, τι συγκροτεῖ τὸν ἄμεσο περίγυρό της – με τὴν οἰκογένεια, τὴ γῆ, τοὺς ἀνθρώπους – τὴν προσανατολίζουν στὶς θετικές ἐπιστῆμες, εἰδικὰ στὴ γεωπονική. Σκοπεύει, με τὴν ἐφαρμογὴ νέας τεχνογνωσίας στὰ πατρογονικὰ κτήματα, νὰ συντελέσει στὴ βελτίωση τῆς ἔγγειας περιουσίας.

Ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴ Δύση: ἡ ἀπόφασή της γιὰ σπουδὲς στὴν εὐρω-

---

1. Ἡ κυρία Ἑλένη Μολφέση, ὑπεύθυνη τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ ΕΙΕ, δωρίζει τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1997 στὸ ΚΜΣ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου. Τὰ χαρτιά τῆς τὰ εἶχε ἐμπιστευθεῖ ἢ ἴδια ἢ ποιήτρια – ἀπὸ γνωριμία προσωπική. Αὐτὰ ὡς πρὸς τὴν προέλευση τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει ἓνα μόνον τμῆμα τοῦ ἔργου της καὶ τὸ ὁποῖο, ἀφοῦ ταξινομήθηκε, ἔλαβε τὴν τελικὴ μορφή τῶν δέκα ἀρχειακῶν φακέλων, ὅπως περιγράφονται στὸν Κατάλογο. Θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ τὴν κυρία Μολφέση γιὰ τὴ συμβολή της.

παϊκή ἤπειρο σηματοδοτεῖ καὶ τὴν πρώτη ἐκούσια ἔξοδό της ἐκτὸς ἐστίας – τὴν πρώτη εἰρηνική φυγὴ στὴ ζωὴ της σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες ἀποδημίες ποὺ ἔπονται. Ἡ ἀνάγκη γιὰ παρακολούθηση μιᾶς σχολῆς πανεπιστημιακοῦ ἐπιπέδου τὴ φέρνει στὴν Ἀγγλία, ὅπου θὰ παραμείνει ὡς τὴν ἀποφοίτησή της. Ὅμως στὰ 1922, τὸ δραματικὸ ἱστορικὸ γεγονὸς τῆς Καταστροφῆς θὰ σημάνει καὶ γιὰ κείνην τὴ ματαίωση τῶν νεανικῶν σχεδίων της. Ἡ ὀλοσχερῆς ἀπώλεια τῶν μικρασιατικῶν ἐδαφῶν καθιστᾷ τὴν ἐπιμελή της μαθητεία στὴ γεωπονικὴ ἐπιστήμη γνώση περιττή.

Ἡ ἐγκατάστασή της στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ πρόσφυγα ὀροθετεῖ τὴ δεύτερη, ἀκούσια καὶ διόλου εἰρηνικὴ ἔξοδο ἀπὸ τὰ πατρία ἐδάφη. Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἕναν τόπο στὸν ἄλλον δηλώνει –ἀνάμεσα στὰ ἄλλα– καὶ τὴν ὀριστικὴ τομὴ ἀπὸ τὸ παλαιὸ σὲ ἕνα νέο καθεστῶς ζωῆς.

Μὲ τὴν ὄψιμη ιδιότητα τῆς ἐκπατρισμένης θὰ συνδράμει τὸ ἔργο τῆς περίθαλψης καὶ ἀποκατάστασης τῶν ξεριζωμένων πληθυσμῶν – θὰ βρεθεῖ στὴν πρώτη γραμμῆ. Ἡ εἰκόνα της ἐμφανίζει ἀντινομίες: Μικρασιάτισσα ἀλλὰ δυτικοφερμένη, συναριθμεῖται μὲν τυπικὰ στὴ χορεία τῶν προσφύγων, ἀλλὰ ἀφιερώνει τὶς δυνάμεις της στοὺς ἀνέστιους καὶ πένητες ὁμογενεῖς ἀπὸ θέση κοινωνικῆς ὑπεροχῆς. Ἡ εὐμάρεια τοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος τῶν γαιοκτημόνων τραπεζιτῶν καὶ ἐμπόρων, μέσα στὸ ὁποῖο ἔζησε τὶς πρῶτες δυὸ δεκαετίες τῆς ζωῆς της, τὴ συνοδεύει σὲ κάποιον βαθμὸ καὶ στὴν πρώτη μετὰ τὴν Καταστροφὴ περίοδο. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θέλω νὰ κάνω μιὰ παρατήρηση. Ἐνῶ ἀπὸ τὴ μίᾳ πλευρᾷ, ἡ ὕστερη μεταπολεμικὴ λογοτεχνικὴ δραστηριότητά της τὴν καθιέρωσε στὸν χῶρο τῶν γραμμάτων ὡς συγγραφέα καὶ ποιήτρια, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρᾷ, τόσο ἡ στράτευσή της στὸ ἔργο τῆς Ἐπιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ) κατὰ τὸν Μεσοπόλεμο ὅσο καὶ ἡ ἐνεργὴ συμβολή της στὴν ἔρευνα καὶ ἀποθησαύριση τῆς προσφυγικῆς κληρονομιάς, τὰ ἴδια χρόνια, δὲν ἀποτιμῆθηκαν στίς πραγματικὲς τους διαστάσεις. Μιὰ πτυχὴ τῆς σχέσης ποὺ ἀνέπτυξε ἡ Ἑλλη Παπαδημητρίου μὲ τὴ μικρασιατικὴ καταγωγὴ της, ὅταν πιά βρισκόταν ἐκτὸς τοῦ γενέθλιου τόπου, συνιστᾷ ἡ μέριμνα γιὰ τὴ διάσωση τῶν τεχνῶν καὶ τεχνικῶν ποὺ κόμιζαν οἱ πρόσφυγες ὡς φορεῖς πολιτισμοῦ. Θεσμικά, τὸ ἐνδιαφέρον της αὐτὸ θὰ διοχετευθεῖ στὴν ἀνώνυμο ἐταιρία «Ἑλληνικὲς

Τέχνες» όπου κατείχε διευθυντική θέση στη δεκαετία του 1930².

Άλλη πτυχή της σχέσης της με τον κόσμο της Ανατολής στάθηκε η συνεργασία της με το Ίδρυμα Μερλιέ. Ανήκε και εκείνη στα επίλεκτα στελέχη που όριζαν την ευρεία περιοχή ενός μαγνητικού πεδίου: η Μέλπω και ο Οκτάβιος Μερλιέ, όντας στο κέντρο, ασκούσαν μια έλκτική δύναμη ικανή να συσπειρώνει άξιους συνεργάτες πάνω από μισόν αιώνα. Υπάρχουν τεκμήρια για το ότι δούλεψε έξαρχής, στην πρό του 1930 πρώιμη μουσικολογική περίοδο, στο πλάι των θεμελιωτών του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου. Ως συλλογέας υλικού προφορικής παράδοσης, για κάποιο διάστημα, άπαθανατίζει τις άτομικές άφηγήσεις – πρόσωπο με πρόσωπο με τους πρόσφυγες στους έντος και έκτος λεκανοπεδίου συνοικισμούς³.

I

Το υλικό αυτό ήταν το πρόπλασμα. Είχε ήδη στο ενεργητικό της τριάντα χρόνια συναπτά έρευνητικής έμπειρίας, όταν, στην αρχή της δεκαετίας του 1960, διατυπώνει ένα αίτημα αυτόνομησης της δουλειάς της – σημάδι, ίσως, ότι έχει ώριμάσει μια τάση χειραφέτησης από την κάθε λογής πνευματική κηδεμονία του περίγυρου. "Όπως και να έχει το πράγμα, η Έλλη χαράζει δικό της δρόμο: συλλαμβάνει την ιδέα – και την αναγκαιότητα – μιās έκδοσης που θα βασίζεται σε παράθεση μαρτυριών.

2. Το Αρχείο έχει κατατεθεί μεταπολεμικά στο Μουσείο Μπενάκη. Διαφωτιστικό δοκίμιο για τις Έλληνικές Τέχνες χρωστάμε στον Άγγελο Δεληβορριά, «Η ανάμνηση του παρελθόντος ως νοσταλγία μιās άλλης πραγματικότητας» στο *Ωσει Μύρα, Γιάννης Τσαρούχης, 1910-1989, Μέριμνα Αλεξίου Σαββάκη*, Αθήνα 1988, σσ. 59-71. Αναδημοσιεύει τμήμα του καταστατικού της εταιρίας, όπου όρίζονται οί σκοποί της (σ. 66). Επίσης, σε υπό έκδοση μελέτη για την ιδεολογία του Μεσοπολέμου, ειδικό κεφάλαιο στις Έλληνικές Τέχνες αφιερώνει ο Ευγένιος Ματθιόπουλος – τον όποιον και ευχαριστώ για τή βοήθειά του.

3. Η δράση της αυτή συμπίπτει, υποθέτω, χρονολογικά και γεωγραφικά με την ενεργό παρουσία της στους καταυλισμούς της προσφυγικής εγκατάστασης στη Βόρεια Ελλάδα. Στο Μουσικό Λαογραφικό Αρχείο του ΚΜΣ υπάρχει απόκομμα μιās άποδειξης: «Λεπτομερής Λογαριασμός έξόδων για προπαρασκευή φωνοληψίας. Μαΐου 6 [1930] Είς Έλλην Παπαδημητρίου τὰ όσα έπλήρωσε στη Θεσσαλονίκη τον Πόντιο τραγουδιστή Σταύρο δρχ. 400».

Ἡ καινοτομία τοῦ ἐγχειρήματός της ἔγκειται στὴν ἀνατροπὴ ἑνὸς ἐδραιωμένου κανόνα καὶ σὲ μιὰ νέα στάση ἀπέναντι στὰ τεκμήρια προφορικῆς ἱστορίας. Δὲν υἱοθετεῖ τὴν πεπατημένη, γεωγραφικὴ, κατὰ ἐπαρχίες, ἐπιστημονικὴ μέθοδο τῶν Μερλιέ, ἀλλὰ διαφοροποιεῖται τοποθετώντας γιὰ πρώτη φορὰ τὶς ψηφίδες τοῦ ὑλικοῦ στὸν ἄξονα τοῦ χρόνου. Ἡ νέα διάταξη καταργεῖ τὴν ἀχρονικὴ δομὴ καὶ προβάλλει τὸν ἀνθρώπινο λόγο μέσα στὴν ἱστορία: Προσφυγιά, Κατοχὴ, Ἐμφύλιος. Ἐκδίδει λοιπόν, στὰ 1962, αὐτοτελῶς καὶ ἐξωθεσμικά, δηλαδὴ στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Θεμέλιο, τὸ πρῶτο μέρος τῆς τριλογίας *Ὁ Κοινὸς Λόγος*. Τὸ τιτλοφορεῖ *Ἀκοῦμε τὴν φωνή σου πατρίδα*.

Θὰ διατύπωνα ἐδῶ μιὰ ὑπόθεση ἐργασίας. Πιστεύω ὅτι δὲν ἔχει ἐπισημανθεῖ ἡ αἰτιακὴ σχέση τοῦ *Κοινοῦ Λόγου*, τοῦ σημαντικότερου δημιουργήματός της, μὲ τὴν ἐπὶ χρόνια (οἶονεὶ ἐπαγγελματικὴ) θητεία της στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Δὲν ἔχει ἀποκατασταθεῖ ὡς τώρα ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὶς δύο λειτουργίες/ὄψεις: ἀνάμεσα στὸ «δημόσιο» πρόσωπο ποὺ ὀργανώνει καὶ ἐκδίδει τὰ ἀφηγήματα τοῦ *Κοινοῦ Λόγου* καὶ στὸ ἄλλο, τὸ «ἄγνωστο»: ἐκεῖνο ποὺ παρακολουθεῖ, γιὰ δεκαετίες, τὴν τροφοδοσίαν τοῦ Ἀρχείου Προφορικῆς Παράδοσης μὲ μαρτυρίες προσφυγικῆς μνήμης καὶ ποὺ ἀσκεῖται «μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο» στὴν πρόσληψη τῆς ἀνθρώπινης λαλιᾶς. Ἡ γένεση τῆς τριλογίας στηρίχθηκε στὴ μακροχρόνια ἐπιτόπια ἐρευνα ποὺ πραγματοποιήθηκε –μὲ χαρτὶ καὶ μολύβι– στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ συγκεκριμένου ἐπιστημονικοῦ ιδρύματος. Μάλιστα, θὰ ὑποστήριζα ὅτι τὸ ὑλικὸ ποὺ περιέχεται στὸν *Κοινὸ Λόγο* συνιστᾷ ἀκριβῶς τὴν ἀθέατη καὶ ἀπαγορευμένη ὄψη τῶν προφορικῶν ἀφηγήσεων ποὺ ἔχουν συγκεντρωθεῖ ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τῆς Μέλπως Μερλιέ. Πρόκειται γιὰ τὶς μαρτυρίες ἐκεῖνες τὶς ὁποῖες ὁ ἐρευνητικὸς φορέας ἀδυνατοῦσε, τότε, ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ συμπεριλάβει στὶς ἀρχεακὲς συλλογές του καὶ ἰδίως στὰ ὑπὸ ἐκτύπωση δημοσιεύματά του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τὶς ἔκρινε ὀβελιστέες.

Ἔτσι, λοιπόν, ἡ Παπαδημητρίου ἐπωμίζεται ἐξ ὀλοκλήρου τὸ βάρος καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ἐκδοτικῆς πράξης. Τὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἀπουσιάζει σὲ ὅλη αὐτὴν τὴν ἐκδοτικὴ ἀπόπειρα – οὐδεμία ἐντυπὴ μνεῖα τοῦ ὀνόματός του. Τὰ αἴτια δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὴν κεκτημένη του ἐνδοστρέφεια, ἀλλὰ νὰ ἀναζητηθοῦν ἐξωγενῶς στὸν κοι-

νωνικό χώρο και στις επικρατούσες μετεμφυλιακές πολιτικές συνθήκες. Με την κυκλοφορία του βιβλίου και τη δημοσιοποίηση των ατομικών περιπτώσεων ή Παπαδημητρίου σπάζει το φράγμα της σιωπής. Φέρνει στο προσκήνιο «τά άφωνα πρόσωπα της ιστορίας»⁴, και με αυτόν τον τρόπο διασώζει μνήμες μιᾶς αφήγησης, μέγα μέρος της οποίας ἦταν άκατάγραφο. Άποσπᾶ από τον χώρο του ιδιωτικού βιώματα που έλάνθαναν στο σκοτάδι. Καθιστᾶ σταδιακά δυνητικούς κοινωνούς των μαρτυριῶν όχι πλέον τους εύαριθμους μελετητές στο έσωτερικό ενός εργαστηρίου, αλλά στρέφεται στο εύρύτερο συλλογικό σώμα.

Προσφυγιά, Κατοχή, Εμφύλιος: ή διεύρυνση του ύλικού στον χρόνο αίρει την τάση της σπασμωδικής άναγωγής στο μερικό, στο έκάστοτε. Με την τριμερή περιοδολόγηση δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για διαφορετική πρόσληψη της «μικρασιατικής περίπτωσης». Η ίδια ή ένταξή της στον κορμό της νεοελληνικής ιστορίας συνεπάγεται και νέες έρμηνευτικές προσεγγίσεις στο πλαίσιο μιᾶς μεγαλύτερης διάρκειας.

Επαναπατριsmός. Το Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν μπορεί να θεωρηθεῖ όχι άπλά ό περιβάλλον εργασιακός χώρος αλλά ή κοιτίδα. Τα σημεία έκκίνησης, οι μεθοδολογικές προϋποθέσεις για την άπαρτίωση του έργου της, κάποιες από τις ιδεολογικές άφετηρίες που γονιμοποίησαν τη σκέψη και την ιστορική εύαισθησία της δημιουργού —πάνω άπ' όλα, ή στροφή στην προφορική έκφραση, στον κοινό λόγο— κατάγονται από αυτόν έδῶ τον χώρο. Η συμβολή της στο Ίδρυμα κατά την περίοδο της πρωτογενούς συσσώρευσης των μαρτυριῶν απέδωσε καρπούς. Άν δέν προϋπῆρχε ό γενάρχης, δηλαδή ή κρίσιμη μάζα που είχε αποταμιευθεῖ από τους πολλούς στο Άρχειο Προφορικής Παράδοσης, σαράντα χρόνια συναπτά, τότε ή μία, ή Έλλη Παπαδημητρίου, δέν θα είχε ίσως πραγματοποιήσει το ποιοτικό άλμα με τη σύνθεση του προδρομικού της βιβλίου.

Ένα τέτοιο έργο δέν έρμηνεύεται από τις άφετηρίες του και μόνο. Έκκρεμεῖ να έντοπιστοῦν οι όροι, οι έσωτερικοί χρόνοι παραγωγής,

4. Η έκφραση χρησιμοποιεῖται από τον Σπύρο Άσδραχᾶ, «Τεκμήρια της ελληνικής αντίστασης. Δεύτερες άναγνώσεις», Άρχειοτάξιο, περιοδική έκδοση των Άρχειῶν Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, τχ. 1, Άθήνα 1999, σ. 69.

καθώς και οί τρόποι ύποδοχῆς του. Για παράδειγμα, μεταπολιτευτικά, ἀναγνώσεις ἀνιστορικοῦ τύπου συμπλέουν θαυμάσια με τὸν ἐγκαθιδρυμένο, περιρρέοντα, σοσιαλιστικὸ λαϊκισμό⁵. Ἀναμφισβήτητα, αὐτὲς καθαυτὲς οἱ μαρτυρίες ἔχουν τὴ δύναμη νὰ λειτουργοῦν καὶ αὐτοτελῶς γιὰ κάποιους ἀποδέκτες, ὡς κείμενο ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὰ ἐκάστοτε κοινωνικὰ συμφραζόμενα. Ὁ Κοινὸς Λόγος ὅμως, ἂν ἰδωθεῖ συνολικὰ σὲ σχέση μετὶς προθέσεις τῆς δημιουργοῦ, μετὶς τὴν προϊστορία τῆς γένεσής του καὶ μετὶς τὴν ἴδια τὴ χειρονομία κοινοποίησής του, φέρει τὰ σημάδια τοῦ καιροῦ του. Προτείνει, μέσα ἀπὸ τὸν λόγο τῶν ἄλλων, μιὰ πολιτικὴ ἀνάγνωση τῶν ἱστορικῶν ἐμπειριῶν τῆς πρόσφατης ἱστορίας⁶.

II

Ἀνατρέχοντας στὰ περιεχόμενα τοῦ Καταλόγου, ὁ ἀναγνώστης τοῦ Ἀρχείου διαπιστώνει τὴν πολυμέρεια τῶν ἐνδιαφερόντων καὶ ἐνασχολήσεων τῆς συγγραφέως: τεκμήρια μιᾶς ζωῆς μετὶς πλούσιο κοίτασμα⁷.

5. Ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα τέτοιου τύπου προσέγγισης ἀποτελεῖ ἡ ὁμιλία τῆς Ἀγγέλας Κοκκόλα (Θέατρο τοῦ Νέου Κόσμου, Φεβρουάριος 1999): «Μιὰ καταγραφή τῆς νεότερης ἐλληνικῆς ἱστορίας μέσα ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο γυναικεῖο λόγο: ἡ ἀθέατη συμβολὴ τῆς γυναίκας στὴ σύγχρονη ἱστορία. Παρουσίαση τοῦ ἔργου Ὁ Κοινὸς Λόγος τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου». Ἀπὸ μιὰν ἄλλη πολιτικὴ σκοπιά, ὁ Ἀλέξανδρος Κοτζιάς –παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι προκάλεσε τὴν μῆνιν τῆς Ἑλλης– εἶδε σωστὰ τὶς μαρτυρίες ἔξω ἀπὸ κάθε φολκλορίζουσα ἐρμηνεία, στὴν πολιτικὴ καὶ ἱστορικὴ τους διάσταση. Βλ. Κατάλογος, φάκελος 4 – Κριτικὴ γιὰ τὸν Κοινὸ Λόγο (Ἡ Καθημερινή, 1975). Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ Παπαδημητρίου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ γραφτὰ της, δὲν εἶχε ποτὲ τὴν πρόθεση «νὰ κάνει λαογραφία» μετὶς τὴ χρήση τῶν μαρτυριῶν (καὶ τῶν μαρτύρων). Συνειδητὰ, μάλιστα, εἶχε ἐπιλέξει τὸν ὄρο κοινὸς καὶ ὄχι λαϊκὸς λόγος. Βλ. Κοινὸς Λόγος, Ἀθήνα 1979 (ἔντυπο φύλλο, ἔνθετο).

6. Πρέπει κανεὶς νὰ δεῖ μέσα σὲ ἓνα χρονικὸ συνεχὲς τὴν πολιτικὴ διάσταση τῆς ἔκδοσης. Ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν κατατεθεῖ στὰ Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας (ΑΣΚΙ) διαπιστώνουμε ὅτι, στὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, ἡ Ἑλλη Παπαδημητρίου, κομματικὰ ἐνταγμένη στὴν ΕΔΑ, σχεδιάζει τὴν ἔκδοση ἑνὸς ἄλλου, συμπληρωματικοῦ, «Κοινοῦ Λόγου». Τὴν πρώτη ὕλη συγκροτοῦν αὐτὴ τὴ φορὰ τὰ γράμματα τῶν μελλοθανάτων, μαρτυρίες ἀπὸ τοὺς φυλακισμένους καὶ καταδικασμένους σὲ θάνατο ἀγωνιστὲς τῆς Ἀριστερᾶς – ἐγχείρημα ποὺ τελικὰ δὲν πραγματοποιήθηκε. Εὐχαριστῶ τοὺς ἐρευνητὲς τῶν ΑΣΚΙ γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά τους.

7. Ἀπὸ τὴ συσσώρευση τῶν πληροφοριῶν προέκυψε ἓνα ποσοτικὰ σεβαστὸ ἀδη-

Τὰ αἴτια δὲν εἶναι μόνον ἐγγενῆ, χαρακτηρολογικά. Ἡ ποικιλία τροφοδοτεῖται ἀπὸ συνεχῆ ἀνταλλαγὴ τῆς ὕλης μὲ τὸν ἔξω κόσμον. Οἱ ἐπιλογές καὶ συμπεριφορές τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου καθορίζονται ἀπὸ τὶς μεγάλες πολιτικὲς ἀνα-τροπές ποὺ σημάδεψαν τὸν αἰῶνα, ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ τῆς διαδρομὴ μέσα στὴν ἱστορία καὶ ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ τῆς στράτευση. Ἡ συναγωγὴ ὑλικῶ ἀκολουθεῖ τὶς περιπέτειες τοῦ βίου τῆς, γι' αὐτὸ καὶ ὑφίστανται πολλὰ παράλληλα ἀρχεῖα-ἐνότητες ποὺ κεῖνται σὲ διάφορους τόπους-σημεῖα, στοὺς ἀπανταχοῦ κτήτορες. Ἡ γενναιοδωρία τῆς -ῆ, κάποτε, ἡ ἀδῆριτη οἰκονομικὴ ἀνάγκη- τὴν ἔκαναν νὰ ἐκχωρεῖ κατὰ καιροὺς κομμάτια γραφτῶν ἢ ἔργων τέχνης σὲ φίλους καὶ γνωστούς⁸. Ἡ πρώτη ὕλη εἶχε ἤδη ὑποστειῖ ἐπεξεργασίες πρὶν ἀπὸ τὴν πρόσφατη κατάθεση τοῦ ἀρχεῖακοῦ συνόλου στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Ἡ ἴδια ἡ συγγραφέας, ὅσο ζοῦσε, ἐπιχειρῶντας νὰ βάλει τάξη στὰ χαρτιά τῆς σχημάτισε κάποιες διακριτὲς ἐνότητες. Παράδειγμα: δυὸ φάκελοι μὲ τὴν ἰδιόγραφη ἐνδειξη «Γιὰ πέταμα» περιεῖχαν ἓνα συνονθύλευμα χαρτιῶν. Στὶς ταξινομικὲς ἐπεμβάσεις ἃς προστεθοῦν καὶ ἐκεῖνες ποὺ ὀφείλονται σὲ ὅσους φρόντισαν τὰ εὕρισκόμενα.

Κατὰ τὴν τακτοποίηση τοῦ Ἀρχείου ἦταν ὀρατὴ ἡ στρωματογραφία προγενέστερων χειρισμῶν. Ἄν καὶ παρουσίαζε ἀσυνέχειες, βοήθησε σημαντικὰ τὴν τελικὴ καταλογογράφηση. Χρονολογικὴ σύλληψη διέπει τὴν παροῦσα διευθέτηση. Ὅπου στάθηκε δυνατό, τὸ ὑλικὸ ἐντάχθηκε σὲ μιὰ ἱστορικὴ προοπτικὴ, ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ἐφικτὴ ὄχι μόνον ἡ περιγραφικὴ ἀνάγνωσή του ἀλλὰ καὶ ἐκείνη ποὺ ὑποτάσσει τὰ εὐρήματα

μοσίευτο ὑλικό - μιὰ καλὴ βάση γιὰ ἓνα βιογραφικὸ σχέδιασμα τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου, τὸ ὁποῖο συντάσσω. Ἐτσι τὰ διάσπαρτα καὶ συχνὰ «πτερόεντα» προφορικὰ πραγματολογικὰ στοιχεῖα θὰ ὀργανωθοῦν σὲ γραπτὸ κείμενο.

8. Τὰ «παρ' ὀλίγον Ἀπαντα», ὅπως ἡ ἴδια συνήθιζε νὰ τὰ χαρακτηρίζει, δηλαδὴ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα τῆς μαζί μὲ διάφορα δημοσιευμένα κείμενά τῆς, καθὼς καὶ ὀπτικὸ (ζωγραφικὸ/φωτογραφικὸ) ὑλικό, βρίσκονται διάσπαρτα. Ἐχω ἐντοπίσει, γιὰ τὴν ὥρα, ἄλλες τρεῖς ἀρχεῖακὲς μονάδες - ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ΚΜΣ. Ἐνα τμήμα τοῦ Ἀρχείου ἔχει κατατεθεῖ ἀπὸ τὴν ἴδια στὴν Ἐστία Νέας Σμύρνης, ἐνῶ ἄλλα δύο βρίσκονται στὰ χέρια ἰδιωτῶν, οἰκείων τῆς προσώπων: τῆς κυρίας Λένας Σαββίδη στὴν Ἀθήνα καὶ τῆς κυρίας Ἀνθῆς Κατσιρίκου στὰ Χανιά. Τὶς εὐχαριστῶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ καὶ τὶς δύο.

στον άξονα του χρόνου. Για να έχει ο χρήστης εύκολη πρόσβαση στις ζητούμενες επιμέρους ενότητες ακολουθήθηκε, κατά περίπτωση, η ειδολογική κατάταξη. Διαχωρίστηκαν τα δημοσιευμένα από τα άδημοσίευτα ή ανέκδοτα έργα, τα γραπτά κείμενα από τα εικαστικά σχέδια, το έντυπο από το χειρόγραφο χαρτί. Άς σημειωθεί ότι διατηρήθηκε η ορθογραφία της συγγραφέως, προκειμένου για τίτλους έργων ή κείμενά της που παραθέτουμε στον Κατάλογο. Η ύλη που η συγγραφέας προόριζε για έξαφάνιση διαφυλάχθηκε. Με τον κερματισμό αυτής της ενότητας, τα διάσπαρτα πλέον κείμενα τοποθετήθηκαν στους οικείους φακέλους φέροντας την ένδειξη «Για πέταμα» ως υπόμνηση: μαρτυρούν για τη στάση της δημιουργού απέναντι στο ίδιο της το έργο ή στους κριτές του.

Η ταξινόμηση απέδωσε συνολικά δέκα αρχειακούς φακέλους. Προβήκαμε δυο φορές σε «νόμιμες» αυθαιρεσίες προσθετικού χαρακτήρα. Πρώτα, τα **έμβόλιμα μέλη**: με την εκ των υστέρων εισαγωγή στον Κατάλογο όρισμένων έργων της συγγραφέως συμπληρώσαμε κάποια κενά. Πρόκειται για ένθετο υλικό που δεν συμπεριλαμβανόταν στον αρχικό πυρήνα. Προέκυψε στη διαδικασία καταγραφής από δωρεές. Ένσωματώθηκε, δίχως να νοθεύει το κυρίως Αρχείο – εφόσον **δηλώνεται με άστερίσκο**. Ύστερα, οι **προσθήκες**: η δεύτερη αυθαιρεσία έγκειται στο άνοιγμα ενός νέου φακέλου (ό υπ' άρ. 7), τιτλοφορημένου «Προσθήκες», με δημοσιεύματα που αναφέρονται στην ίδια και στο έργο της. Χρονολογικά έπονται όχι μόνο του θανάτου της συγγραφέως αλλά και της ημερομηνίας που κατατέθηκε η δωρεά: οι νέες προσκτήσεις δίνουν τη δυνατότητα στο Αρχείο να παραμείνει άνοιχτό, ως ήχειο όπου θα έγγράφονται οι δεκτικότητες απέναντι στο συντελεσμένο έργο αλλά και στις ένδεχόμενες εκδόσεις άδημοσίευτων κειμένων της.

Άν και το τέλος της μακράς ζωής της, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, έμεινε ασχολίαστο σχεδόν από τις έφημερίδες, ωστόσο διαπιστώνουμε ότι η γονιμότητα των γραφτών της μοιάζει αντιστρόφως ανάλογη του καιρού που περνάει. Σήμερα, η προσοχή εστιάζεται ολοένα και περισσότερο στα δημιουργήματά της, στις διαδρομές του βίου της, στο παράδειγμά της – δηλαδή, στο άθροισμα όλων εκείνων των στοιχείων που τοποθετούν μεν αυτή την αίρετική γυναικεία φυσιογνωμία μέσα στην

ιστορία τῶν γραμμάτων, στὸ πολιτικὸ γίγνεσθαι, ἐνῶ παράλληλα τὴ θέ-
τουν ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ προβλέψιμου ἢ τοῦ αὐτονόητου.

III

Γιὰ τὴν παρακολούθηση τοῦ Καταλόγου σημειώνουμε ἐξαρχῆς ὅτι τὸ ὀδη-
γητικὸ νῆμα συνυφαίνεται μὲ τὴ ροὴ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων. Οἱ
δεικτες πορείας ἐνὸς κομματιοῦ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ προβάλλουν ἰδεατὰ
κατὰ τὴν ἀπογραφή τῶν περιόδων ποὺ συντάσσονται ἀπὸ πραγματολο-
γικὰ στοιχεῖα τῆς μικροῖστορίας, δηλαδὴ χνάρια τοῦ ἀτομικοῦ βίου τῆς
συγγραφέως. Γι' αὐτὸ καὶ τέθηκαν στὸν Κατάλογο κάποιες ἐπικεφαλί-
δες-σταθμοί. Μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συλλάβουμε τὴν καμπύλη τῆς πνευμα-
τικῆς συγκομιδῆς στὴν ἐξέλιξή της. Μὲ τὴ συναγωγή νέων τίτλων, ποὺ
γιὰ πρώτη φορὰ καταλογογραφοῦνται ἐδῶ, ἀρτιώνεται ἡ εἰκόνα τῆς γυ-
ναίκας ποὺ συγγράφει, παίρνει ὑπόσταση ἢ μορφή τῆς στρατευμένης δια-
νοούμενης. Ἡ συνολικότερη ἐποπτεία τῶν δημιουργημάτων της μᾶς
ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι θὰ ἦταν σκόπιμη ἡ ἔκδοση μιᾶς ἐργογραφίας
τῆς "Ἑλλης Παπαδημητρίου"⁹. Ἐκτὸς ἀπὸ συνεισφορά στὴν ἐρμηνεία τοῦ
ἀνθρώπου στὴ μοναδικότητά του, ἡ συγκεντρωτικὴ εἰκόνα τῆς πνευμα-
τικῆς παραγωγῆς λειτουργεῖ σὲ μιὰ εὐρύτερη κλίμακα καὶ ὡς χαρτογρά-
φηση μιᾶς ἐποχῆς ποὺ τείνει νὰ καλύψει ὀλόκληρο σχεδὸν τὸν εἰκοστὸ
αἰῶνα.

IV

Σκέψεις γιὰ ἓνα ὑστερόγραφο προκαλεῖ ἡ στενὴ ἀπτική σχέση ποὺ ἀπο-
καθιστᾷ κανεὶς δουλεύοντας ἓνα ἀρχεῖο.

Τὸ ἐρέθισμα δίνει ἡ ἴδια ἡ **γραφικὴ ὕλη** – ἓνα στοιχεῖο ποὺ ἔμεινε
ἀσχολίαστο στὸν Κατάλογο. Τὰ ποικίλα εἶδη χαρτιῶν, μολυβιῶν καὶ οἱ
τρόποι ποὺ χρησιμοποιήθηκαν δηλώνουν ἔμμεσα τὶς ὑλικὲς συνθῆκες, κυ-
ρίως τὴ σχετικὴ ἔνδεια μέσα στὴν ὁποία παράγονται οἱ γραφές. Ἡ οἰκο-

9. Τὴ μόνη δημοσιευμένη –ἀπ' ὅσο γνωρίζω– ἐργογραφία τὴ χρωστᾶμε στὴν ποι-
ήτρια Βικτωρία Θεοδώρου. Βρίσκεται ἐνσωματωμένη στὸ ἄρθρο «Ἡ "Ἑλλη Παπαδη-
μητρίου στὶς ἀναμνήσεις μου», *Σαμιακὴ Ἐπιθεώρηση*, τ. 12, τχ. 43 (Μάιος 1996), σ.
156. Ἡ Θεοδώρου στηρίζεται σὲ προσωπικὲς ἀναμνήσεις καὶ μεταδίδει ἐνδιαφέρουσες
πληροφορίες.

νομία είναι συνήθεια που χαρακτηρίζει τις περασμένες γενιές, ακόμη κι όταν αίρονται οι αίτιες που τήν προκαλούν. Μεταπολεμικά, τὰ μεροκάματα ἦσαν ἀμελητέα μπροστά στο κόστος ἀπόκτησης ἑνὸς ἐργαλείου ὅπως ἡ γραφομηχανή. Ἡ Παπαδημητρίου δὲν διέθετε κατ' οἶκον εὐκολίες τοῦ τύπου αὐτοῦ – συνήθιζε νὰ δίνει τὰ χειρόγραφα της γιὰ δακτυλογράφηση ἔξω, δηλαδή κατέφευγε στο ἴδρυμα Μέλπωσ καὶ Ὀκτάβιου Μερλιέ. Σὲ φτηνὰ στρατσόχαρτα, μπλοκάκια, κόλλες μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ στὴ μιὰ ὄψη, ἢ σὲ χαρτὶ ἀπὸ τὰ τότε σκληρὰ κουτιὰ ἀφιλτρων τσιγάρων ἀποτύπωνε μὲ μολύβι κάποια ἀπὸ τὰ ποιήματά της. Ὁ τρόπος χρήσης τοῦ χαρτιοῦ ἐν μέρει παραπέμπει στὴν ἀτομικὴ βιοθεωρία της, ἴσως στο βαθύτερο νόημα μιᾶς ἀσκητικῆς (ἄραγε καὶ αἰσθητικῆς;) μὲ στοιχεῖα θεολογίας, που διαμόρφωσε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προπολεμικῆς μαθητείας της στὸν Κόντογλου¹⁰.

Τελικά, ἡ στάση ζωῆς της καθορίζεται ἀπὸ τὶς ἐμπόλεμες συνθῆκες. Ὁ τρόπος χρήσης τοῦ χαρτιοῦ ἀπεικονίζει πάνω ἀπ' ὅλα τὶς πολλαπλές ἀποδημίες, τὶς δύο δικτατορίες, τὴ δράση της στὸν ἀντιφασιστικὸ ἀγώνα, τὴν ἐξορία καὶ φυλακὴ στὴ Μέση Ἀνατολή – τὴν ἀνθρώπινη περιπέτεια.

Οἱ πρόχειρες βιαστικὲς ἐγγραφές μὲ μολύβι, τὰ παράταιρα σκισμένα χαρτιὰ ἐκφράζουν ἀπὸ μόνον τους, τὸ ἴδιο καλὰ μὲ τὰ κείμενα, τὴν ἀσθματικὴ νομαδικὴ πλευρὰ τῆς ὑπαρξῆς της, τὶς μετατοπίσεις μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε πατρίδα, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀεικίνητο τῶν ἄλλων ἐξαισιῶν ἀποδράσεων στούς, τότε ἀκόμη ἀνεξερεύνητους ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς, ἐλληνικοὺς τόπους. Ὅλα ἀποτυπώνονται στο γραπτὸ καὶ φωτογραφικὸ της ἔργο.

Γιὰ τὴν Ἑλλη Παπαδημητρίου ὁ ἐρχομὸς στὴν Ἑλλάδα θὰ σημάνει καὶ τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς διαδικασίας, κατὰ τὴν ὁποία ἡ νεαρὴ γεωπόνος ἀλλάζοντας ἐπαγγελματικὸ προσανατολισμὸ – ἀρνούμενη τὸν οἰκογενειακὸ προκαθορισμὸ – βαθμιαῖα ἐγκαταλείπει τὶς ἀστικὲς ἰδεολογικὲς ἀποσκευές της γιὰ νὰ ἐνταχθεῖ, μεταγενέστερα, στὸν χῶρο τῆς κομμουνιστικῆς

10. Ὁ Κόντογλου, που κατάγεται ἀπὸ τὰ μέρη της, εἶναι γιὰ τὴν Ἑλλη καὶ ὁ κύριος δίαυλος που τῆς μεταγγίζει, μετὰ τὸ 1922, ἐδῶ, στὴν Ἑλλάδα πιά, τὰ νάματα μιᾶς παιδείας που ἔχει ὡς κέντρο ἀναφορᾶς της τὸ ἐκεῖ: τὴν Ἀνατολὴ μέσω τῆς Ὀρθοδοξίας. Γιὰ τὸν Φ. Κόντογλου, βλ. Κατάλογος, φάκελος 9.

Ἄριστερᾶς. Ἡ ἐπιλογὴ ἔχει τὸ τίμημά της. Τὰ ἀγαθὰ τῆς εὐταξίας καὶ τῆς οἰκονομικῆς σταθερότητας φέρουν ἡμερομηνία λήξεως. Ἡ γυναίκα ἢ ὁποία δηλώνει ἐπάγγελμα συγγραφέας, τῆ μετεμφυλιακῆ ἐποχῆ, δὲν ἀντιστοιχεῖ πλήρως στὴν εἰκόνα τῆς διανοούμενης πού, διαθέτοντας μόνιμη στέγη, ἐργάζεται σὲ ἓναν χῶρο περισυλλογῆς πλαισιωμένη ἀπὸ τὰ βιβλία της. Καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ζεῖ ἀντιμέτωπη μὲ τὴν ἴδια τὴ δίωξη, βιώνει —μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους— τὸν φόβο τῆς δίωξης.

Τὸ Ἀρχεῖο πού καταλογογραφεῖται, ἂν καὶ σχεδὸν σύγχρονό μας, εἶναι μὲ μιὰ ἔννοια παλαιᾶς κοπῆς. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ πιστοποιεῖται τὸ τέλος μιᾶς μακραίωνης ἐποχῆς, τῆς χειρωνακτικῆς, καὶ γίνεται αἰσθητὴ ἢ μετὰβαση ἀπὸ τὸ χειρόγραφο στὴ γραφομηχανή, πολὺ πρὶν ἢ εἰσαγωγὴ τῆς χρήσης τοῦ ὑπολογιστῆ μεταβάλλει τὶς συνήθειες. Ἀναδεικνύεται ἡ σημασία τοῦ τυπωμένου χαρτιοῦ ὡς σχεδὸν μοναδικοῦ —καὶ πάντως, ἀκόμα τότε, κραταιοῦ— μέσου ἐπικοινωνίας γιὰ τὴ διάδοση τῶν ιδεῶν. Καθὼς συνοψίζει τὶς συνήθειες τῆς ἀνάγνωσης, τῶν ἐφήμερων σημειώσεων, τῆς ἀντιγραφῆς, τῆς ἀπομνημόνευσης, ὡς καὶ —ἔμμεσα— τῆς ἀποστήθισης, ὑπενθυμίζει τὴν ἰσχυρὴ παρουσία τῆς γραφῆς σὲ ἓναν κόσμον πού ἀλλάζει.

Ἐδῶ τὸ ὑστερόγραφο κλείνει: ἀπὸ τὸν μικρόκοσμον, ἀπὸ τὰ χαρτιά καὶ τὰ μολύβια φθάνουμε στὸν πυρῆνα. «Ἡ ζωὴ στὰ ἐξ ὧν συνετέθη.» Θὰ καταφύγω στὰ δικά της λόγια, ὅταν ἀναθυμᾶται τὴν ἐξορία της καὶ τὴ φυλάκισή της στὸ στρατόπεδο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, εἴκοσι χρόνια μετὰ:

Σὲ τέτοιες καταστάσεις, πού λείπουν τόσα, παίρνουνε μοναδική, ἀλογάριαστη σημασία καὶ τὰ πνευματικὰ ἐφόδια, ποιήματα, τραγούδια, σχέδια, ἔργα γνώριμα — ὅπως παίρνει σημασία ἰδιαίτερη καὶ μιὰ φασουλάδα. **Ἐκεῖ μᾶς λείψανε καὶ βιβλία καὶ χαρτιά, πουθενὰ «διανόηση», τριγύριζε ἢ μνήμη χωρὶς βοηθήματα¹¹.**

11. Ἑλλη Παπαδημητρίου, «Οἱ Ἕλληνες πρόσφυγες στὴ Μέση Ἀνατολή» (ἀπόσπασμα), *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, ἔτος Η', τ. 15, τχ. 87-88 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1962), σ. 504. Ἡ ὑπογράμμισή εἶναι δική μου. Στὰ κείμενα τῆς ἐξόριστης λογιόσυνης ἢ διαπίστωση αὐτῆ συνιστᾶ κοινὸ τόπον: ἢ σπάνις τῶν βιβλίων μνημονεύεται —τὴν ἴδια ἐποχῆ— καὶ στὶς ἡμερολογιακὰς ἐγγραφεὶς τοῦ Σεφέρη. Ὅταν τὸ ἔντυπον εἶναι δυσεῦρετον, ἢ χειρόγραφον ἀναπαραγωγὴ του τείνει συχνὰ νὰ καλύψει τὸ κενόν.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς κατάταξης ποὺ ἀκολουθεῖ συγκροτοῦν γραφτὰ κάθε λογῆς. Τὸ χαρτί, τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, οἱ εἰκόνες, τὰ σχέδια καὶ τὰ γράμματα μποροῦν νὰ λογαριαστοῦν, νομίζω, ὡς τὸ μόνο ἐκεῖνο ὑλικὸ ἀγαθὸ ποὺ παρουσίασε αὐξητικὴ τάση στὴ διάρκεια ζωῆς τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου – ἄλλωστε, τὴ συντρόφευσε σχεδὸν ὡς τὸ τέλος. Ἐκείνη ὄρισε τὴν κληροδοσία: ἡ περιουσία της ἔγινε κοινὸ κτῆμα – μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὅλοι εἴμαστε ἀποδέκτες. Ἄλλωστε, ὅπως ἔγραψε καὶ ὁ Τσβετάν Τοντόροφ, τὰ βιβλία εἶναι τὸ δῶρο τῶν νεκρῶν.

Τὰ γραπτὰ τεκμήρια γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου εἶναι ἐλάχιστα, συγκρινόμενα μὲ τὶς σκόρπιες ἀλλὰ πλούσιες ἀναμνήσεις ὅσων τὴ γνώρισαν ἀπὸ κοντὰ. Τὸ πληροφορικὸ βιογραφικὸ ὑλικὸ στὸ ὁποῖο στηρίχθηκα ἀνήκει ὀριακά, καὶ αὐτό, στὸν προφορικὸ λόγο. Στὴν ἐκπόνηση τῆς ἐργασίας αὐτῆς μοῦ συμπαραστάθηκαν πολλοί. Πρῶτα ἀπ' ὅλους θὰ ἤθελα νὰ ἀναφέρω τὶς παλαιότερες συναδέλφους μου στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, τὶς κυρίες Θάλεια Κουτούζου-Μπίρη καὶ Μαρία Ἀσβέστη, δίχως τὴ συνδρομὴ τῶν ὁποίων ἡ δουλειὰ αὐτὴ δὲν θὰ εἶχε κἄν ξεκινήσει. Εὐχαριστῶ ἀκόμα τὴν κυρία Χριστίνα Βάρδα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Λογοτεχνικοῦ Ἀρχείου, τὸν διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Μπενάκη κύριο Ἄγγελο Δεληβορριά, τὸν διευθυντὴ τοῦ Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου κύριο Μάρκο Δραγούμη, τὸν διευθυντὴ τῶν Ἀρχείων Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας κύριο Φίλιππο Ἡλιοῦ. Τέλος, τὴν κυρία Λένα Σαββίδη, ἡ ὁποία ἔθεσε ἀπλόχερα στὴ διάθεσή μου τὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ σημαντικὸ ἀρχεῖακὸ ὑλικό, καθὼς καὶ τὴν Κλειῶ Μποστταντζόγλου, ποὺ μὲ πολλοὺς τρόπους ἐνθάρρυνε τὴν ἔρευνα.

Κατάλογος Ἀρχείου

Ἀρχεῖο Ἑλλης Παπαδημητρίου τοῦ Στυλιανοῦ καὶ τῆς Ἄννας,
τὸ γένος Ἀριστομένη Λάσκαρι (Σμύρνη 1906 - Ἀθήνα 1993)

ΓΡΑΠΤΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

ΦΑΚΕΛΟΣ 1

Οἰκογενειακὰ κειμήλια: ἀπὸ τὴ Σμύρνη στὴν Ἀθήνα
Ἡ πρὸ καὶ μετὰ τὴν Καταστροφὴ περίοδος

1.1. Δημοσιευμένα κείμενα (1922-1931) τῆς Ἄννας Λάσκαρι Παπαδημητρίου¹

*Κοινωνικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη περὶ φυσικῶν τέκνων, Φεμινιστικὴ Βιβλιοθήκη
μὲ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ Συνδέσμου Ἑλληνίδων Ὑπὲρ τῶν Δικαιωμάτων τῆς
Γυναίκος, Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἀθηνᾶ, Διευθυντῆς Α.Ι. Ράλλης, Εὐριπίδου 6,*

---

1. Ἡ Ἄννα Λάσκαρι Παπαδημητρίου (†1968), ἡ μητέρα τῆς Ἑλλης, ἦταν κόρη τῆς Αἰκατερίνης Ἀθηνογένη καὶ τοῦ Ἀριστομένη Λάσκαρι. Παντρεύτηκε στὴ Σμύρνη, στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα, τὸν Στυλιανὸ Παπαδημητρίου καὶ εἶχαν δύο παιδιά - τὴν Ἑλλη καὶ τὸν Μάριο. Ἡ οἰκογένεια τῆς μητέρας ἔβγαλε ἐγγράμματες καὶ λόγιες γυναῖκες: ἡ ἴδια ἡ Ἄννα στάθηκε πρωτοπόρα φυσιογνωμία τοῦ γυναικείου κινήματος στὴν Ἑλλάδα ὡς ἐπιστήμονας, νομικὸς εἰδικευμένη στὰ δικαστήρια ἀνηλίκων, ἐνῶ ἡ ἀδελφὴ της, Πολύμνια Λάσκαρι, ὑπῆρξε λαμπρὴ καθηγήτρια στὸ Νεοελληνικὸ Ἰνστιτοῦτο τῆς Σορβόννης. Ἡ τρίτη κόρη (Βελούδω ;) παντρεύτηκε τὸν Θεμιστοκλῆ Σοφούλη. Βλ. Octave Merlier, *Polymnie Lascaris*, Extrait des Études Néohelléniques, τ. 2, 1969-1970, Αἶξ-ἂν-Προβάνας, 1970, σσ. 13-22. Ἐπίσης Ε. Ἀβδελά - Α. Ψαρρά, *Ὁ φεμινισμὸς στὴν Ἑλλάδα τοῦ μεσοπολέμου. Μία ἀνθολογία*, Ἀθήνα 1985, σσ. 39-42 καὶ 71.